

źródła monastyczne

88

źródła monastyczne

88

Redaktorzy serii: Michał T. Gronowski OSB
Szymon Hiżycki OSB

starożytność

52

Rada naukowa:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFM Cap.
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ

CEZARY Z ARLES
KAZANIA
O PIŚMIE
ŚWIĘTYM

CZEŚĆ I
(81-105)

Wstęp, przekład i redakcja naukowa:
KS. JÓZEF POCHWAŃ MS



TYNIEC
WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Tekst według wydania:

CÉSAIRE D'ARLES, *Sermons sur l'Écriture I (81–105)*, wyd. G. MORIN
(CCL, 104–105), wstęp, przekł. i oprac. J. COURREAU, SCh 447, 2000.

Recenzja wydawnicza:

ks. prof. dr hab. EDWARD STANIEK

Redakcja tomu:

MICHAŁ TOMASZ GRONOWSKI OSB

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Opracowanie typograficzne:

JAN NIEĆ

Korekta:

ELŻBIETA WIATER

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

Ldz. 138/2020, Tyniec, dnia 10.09.2020

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie I: 2020

ISBN 978-83-8205-031-8

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2020

ul. Benedyktyńska 37

30–398 Kraków

tel.: +48 (12) 688–52–90

tel./fax: +48 (12) 688–52–91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW.....	9
CEZARY Z ARLES – MIŁOŚNIK PISMA ŚWIĘTEGO (<i>Józef Pochwat MS</i>)	13
I. Kazania o Piśmie Świętym.....	15
II. Metody egzegetyczne	45
III. Metody kaznodziejskie	66
IV. Historia tekstu i kolekcji.....	85
Zakończenie	106
BIBLIOGRAFIA.....	123

KAZANIA O PIŚMIE ŚWIĘTYM

O KSIĘDZE RODZAJU (81–93)	145
O KSIĘDZE WYJŚCIA (94–104)	253
O KSIĘDZE KAPŁAŃSKIEJ (105–)	355
INDEKS BIBLIJNY.....	367
INDEKS CYTOWANYCH AUTORÓW STAROŻYTNYCH	373
INDEKS TEMATYCZNY.....	381

Dedykuję tę pracę
patrologom i miłośnikom
ANTYKU CHRZEŚCIJAŃSKIEGO
w dowód szacunku
dla ich pożytecznej i żmudnej pracy
ks. Józef Pochwat MS

WYKAZ SKRÓTÓW

- ALMA „Archivum Latinitatis Medii Aevi” (Bulletin du Cange), Paris–Bruxelles 1924–
- Aug „Augustiniana”, Louvain 1951–
- BLE „Bulletin de Littérature Ecclésiastique”, Toulouse 1899–
- BOK Biblioteka Ojców Kościoła, Warszawa 1992–
- BT Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. W przekładzie z języków oryginalnych (Biblia Tysiąclecia), Poznań 2012⁵.
- CArch „Cahier Archéologique. Fin de l’Antiquité et Moyen Âge”, Paris 1945–
- CCL Corpus Christianorum seu nova Patrum collectio. Series Latina, Turnhout 1953–
- CPG Clavis Patrum Graecorum, Turnhout 1974–2003.
- CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vienne 1866–
- DDC *Dictionnaire de Droit Canonique*, t. I–VII, Paris 1924–
- DHGE *Dictionnaire d’Histoire et Géographie Ecclésiastique*, Paris 1912–
- DPAC *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, Roma 1983–1984.

- DSp *Dictionnaire de spiritualité. Ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, red. M. VILLER, Paris 1932–
- DTC *Dictionnaire de théologie catholique*, Paris 1930–1950.
- EK *Encyklopedia katolicka*, red. ZBIOROWA, Lublin 1973–
- Ep. *Epistola, epistole, listy*
- GCS Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Berlin–Leipzig 1897–1969.
- MD „La Maison-Dieu”, Paris 1945–
- NPB Nova Patrum Bibliotheca, red. A. MAI, Rome 1845–1853.
- NRTh „Nouvelle Revue Théologique”, Louvain 1869–
- NSWP *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. M. STAROWIEYSKI, W. STAWISZYŃSKI, Poznań 2017.
- OŻ Ojcowie Żywi, Kraków 1978.
- PG Patrologia Graeca, red. J.-P. MIGNE, Paris 1857–1866.
- PEF *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 1–10, red. M.A. KRĄPIEC I IN., Lublin 2000–2009.
- PL Patrologia Latina, red. J.-P. MIGNE, Paris 1841–1855.
- PLS Patrologiae Latinae Supplementum, red. A. HAMMAN, Paris 1958–1974.
- POK Pisma Ojców Kościoła, Poznań 1924–

- PozStTeol „Poznańskie Studia Teologiczne”, Poznań 1972–
- PSP Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
- RAM „Revue d’ascétique et de mystique”, Toulouse 1920–
- RBén „Revue bénédictine”, Maredsous–Bruxelles–Paris–Anvers 1890–
- RCCM „Rivista di cultura classica e medioevale”, Roma 1960–
- RDC „Revue de Droit Canonique”, Strasbourg 1951–
- REAug „Revue des études Augustiniennes”, Paris 1955–
- RH „Roczniki Humanistyczne”, Lublin 1949–
- RHE „Revue d’histoire ecclésiastique”, Louvain 2013–
- RHEF „Revue d’histoire de l’Église de France”, Paris 1910–
- RQH „Revue des questions historiques”, Paris 1866–
- RSR „Recherches de science religieuse”, Paris 1910–
- RTAM „Recherches de théologie ancienne et médiévale”, Louvain 1929–
- SCh Sources Chrétiennes, Paris 1943–
- Scat „Scuola cattolica. Rivista di scienze religiose”, Milano 1873–
- StAnChr „Studia Antiquitatis Christianae”, Warszawa 1977–2001.
- StPat „Studia Patristica”, Berlin 1957–
- StS „Studia Salettensia”, Kraków 2007–

- SWP *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. SZYMUSIAK, M. STAROWIEYSKI, Poznań 1971.
- ThGl „Theologie und Glaube”, Paderborn 1909–
- TPatr „Teologia Patrystyczna”, red. B. CZĘSZ, Poznań 2004–
- TRE *Theologische Realenzyklopädie*, Berlin–New York 1974–
- VCar „Verbum Caro. Revue théologique et oecuménique”, Neuchâtel 1974–
- VetChr „Vetera Christianorum”, Bari 1964–
- VoxP „Vox Patrum”, Lublin 1981–
- VSSup „Vie spirituelle. Supplément”, Paris 1947–
- ZMM *Źródła Monastyczne. Monografie*, Kraków–Tyniec 2013–
- ŻMT *Źródła Myśli Teologicznej*, Kraków 1996–
- ŻrMon *Źródła Monastyczne*, Kraków–Tyniec 1993–

CEZARY Z ARLES – MIŁOŚNIK PISMA ŚWIĘTEGO

Cezary z Arles urodził się w 470 r. w Cabillonensis (obecnie Chalon-sur-Saône) prawdopodobnie w rodzinie o rzymskim rodowodzie i już chrześcijańskiej. Młodość spędził w klasztorze na jednej z wysp Leryńskich¹, następnie, z powodu słabego zdrowia, udał się do Arles, gdzie otrzymał święcenia kapłańskie. Tamtejszy biskup, Eoniusz, widząc jego zapał duszpasterski i wykształcenie, wyznaczył go na swojego następcę. Na tym stanowisku pozostał czterdzieści lat, od 503 r. do swojej śmierci około 543 r. Założył też klasztor pod wezwaniem św. Jana. Osobiście starał się w Rawennie u króla Teodoryka o wykupienie wziętych do niewoli mieszkańców Orange. Po rozmowie z Cezarym papież Symmach ustanowił Arles metropolią kościelną, a w roku 514 podniósł sprawującego tam posługę biskupa do godności prymasa Galii. Jako biskup Cezary odbył aż 6 synodów (Agde – 506 r., Arles – 524 r., Carpentras – 527 r., Orange – 529 r., Vaison –

¹ W niniejszym wstępie od strony 15 do 105 tłumaczą: J. COURREAU, *Introduction*, SCh 447, 2000, s. 9–85 i uzupełniam tekst w przypisach literaturą w języku polskim. Wyspy Leryńskie (Îles de Lérins) – archipelag czterech wysp położony na Morzu Liguryjskim.

529 r., Marseille – 533 r.) i był świetnym organizatorem życia kościelnego².

Jako gorliwy duszpasterz nieustrudzenie głosił kazania, których do dzisiaj zachowało się 238. Napisał trzy, skromnych raczej rozmiarów, traktaty teologiczne: *De Mysterio Sanctae Trinitatis*, *Breviarium adversus haereticos*, *De gratia*³. Tak kazania, jak i traktaty oraz *Expositio in Apocalypsim*⁴ zawierają zasadniczo odpowiedzi na problemy, jakimi żyli chrześcijanie w pierwszej połowie VI w. w Galii⁵.

² Odnośnie do danych biograficznych św. Cezarego z Arles zob. np.: M.-J. DELAGE, *Introduction*, [w:] CÉSAIRE D'ARLES, *Sermons au peuple*, SCh 175, 1971, s. 13–214; A. ŻUREK, *Cezary z Arles*, Kraków 2003; J. POCHWAT, *Sprawiedliwość i miłosierdzie. Studium „Kazań do ludu” św. Cezarego z Arles*, Kraków 2008, s. 7–24; CYPRIAN, FIRMIN, WIWENCJUSZ, MESSJAN, STEFAN, *Żywot Cezarego z Arles*, przekł. A. STRZELECKA, POK 32, 2008; J. POCHWAT, *Św. Cezary z Arles i jego czasy*, [w:] ŚW. CEZARY Z ARLES, *Kazania do ludu*, przekł. S. RYZNAR, J. POCHWAT, ŻMT 57, 2011, s. 7–32.

³ CEZARY Z ARLES, *Pisma dogmatyczne i egzegetyczne*, przekł. A. STRZELECKA, POK 29, 2004.

⁴ TENŻE, *Homilie do Księgi Rodzaju. Objaśnienie Apokalipsy św. Jana*, oprac. A. ŻUREK, BOK 17, 2002, s. 85–167; TENŻE, *Pisma dogmatyczne i egzegetyczne*, przekł. A. STRZELECKA, POK 29, s. 93–191.

⁵ Por. J. POCHWAT, *Obraz społeczeństwa Galii pierwszej połowy VI wieku. Studium „Kazań do ludu” św. Cezarego z Arles*, [w:] *Fruitus Spiritus est Caritas*, Księga Jubileuszowa ofiarowana Ks. prof. F. Drączkowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, czterdziestopięciolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej, red. M. WYSOCKI, Lublin 2011, s. 315–333; TENŻE, *Św. Cezary z Arles i jego czasy*, [w:] ŚW. CEZARY Z ARLES, *Kazania do ludu*, ŻMT 57, s. 5–21; TENŻE, *Św. Cezary z Arles jako nauczyciel modlitwy na podstawie jego „Kazań do ludu”*, [w:] *Przez Maryję*

I. Kazania o Piśmie Świętym

Druga grupa kazań Cezarego wydawanych przez G. Morina po *Admonitiones* jest największa⁶. Stanowi

ku Wcielonemu Słowu, red. J. KRĘCIDŁO, Kraków 2012 (Studia Salletensia, 5), s. 73–97; TENŻE, *Dzień Pański w nauczaniu św. Cezarego z Arles w świetle jego „Kazań do ludu”*, VoxP 33 (2013), t. 60, s. 245–262; TENŻE, *Konsekwencje chrztu według św. Cezarego z Arles*, [w:] *Chrzest w teologicznej refleksji Ojców Kościoła*, red. P. WYGRALAK, TPatr 13, 2016, s. 77–94; TENŻE, *Specyfika głównych ośrodków życia monastycznego w Galii w IV i V wieku*, „Polonia Sacra” 21/3 (2017), s. 107–128; TENŻE, *Sprawiedliwość Boga wobec Szatana na podstawie jedenastego kazania do ludu św. Cezarego z Arles*, „Polonia Sacra” 21/4 (2017), s. 167–185; TENŻE, *La justice de Dieu contre Satan; Commentaire du sermon au peuple XI*, [w:] *Césaire d’Arles et les cinq continents*, [Caesarius of Arles and the Five Continents], Venelles 2020 (Aux sources de la Provence, 3), s. 183–189; *God’s Justice against Satan; Commentary on the Sermon to the people XI*, tamże, s. 191–195; TENŻE, *Chrzest w alegorycznej interpretacji Ksiąg Rodzaju i Wyjścia w homiliach św. Cezarego z Arles*, „Polonia Sacra” (w przygotowaniu do druku).

⁶ Benedyktyn G. Morin podzielił *Kazania Cezarego* na pięć kategorii: 1: *Sermones de diversis seu admonitiones* (1–80); 2: *Sermones de Scriptura* (81–186); 3: *Sermones de Tempore* (187–213); 4: *Sermones de Sanctis* (214–232); 5: *Sermones ad monachos* (233–238). *Admonitiones*, przekł. M.-J. DELAGE w serii Sources Chrétiennes (nr 175, 243 i 330) pod tytułem *Sermons au peuple*. Zostały one wydane po polsku: ŚW. CEZARY Z ARLES, *Kazania do ludu*, ŻMT 57, 2011. *Sermones ad monachos* (*Mowy do mnichów*) wyszły po polsku jako: TENŻE, *Pisma monastyczne*, przekł. J. PIŁAT, ŻrMon 2, 1994, s. 97–132. Natomiast *Sermones de Scriptura*, *Sermones de Tempore* oraz *Sermones de Sanctis*, zostały częściowo przetłumaczone, por. J. POCHWAŁ, *Wybrane aspekty z przepowiadania św. Cezarego z Arles. Czy św. Cezary z Arles będzie nowym doktorem Kościoła?*, „Polonia Sacra” 23/4 (2019), s. 154.

prawie połowę pracy oratorskiej biskupa z Arles. Różnorodność źródeł używanych przez niego w kazaniach o Piśmie Świętym pokazuje, jak bardzo karmił się kulturą patrystyczną, zwłaszcza Orygenesem i Augustynem. Podobnie jak jego poprzednicy komentując, nieustannie odwołuje się do tekstu biblijnego. Wprawdzie nie nazywał tych kazań homiliami, jednakże określenie to byłoby bardziej odpowiednie dla wszystkich jego *Sermones de Scriptura*, gdyż homilia to „egzegetyczny i praktyczny komentarz do tekstu Pisma Świętego”⁷.

A. Audytorium i okoliczności

Augustyn, głosząc kazania dwa wieki wcześniej, podzielił swoich słuchaczy na trzy rodzaje: prostego i niewykształconego, uczonego, biegłego we wszystkich rodzajach literatury, oraz tych, którzy nie studiowali sztuk wyzwolonych, zostali jednak uformowani w Kościele przez słowo Boże⁸. A jak było w Arles w czasach Cezarego?

⁷ C. VOGEL, *Césaire d'Arles*, Paris 1964, s. 12. Cezary faktycznie zachował termin „homilie” do kazań patrystycznych, które posłużyły mu za model własnych. Unika z tego względu takiego oznaczenia własnych kazań – uważał, że jego dzieło ma mniejsze znaczenie od prac jego poprzedników.

⁸ „Videte, fratres mei, distinguite, nutriti in Ecclesia, eruditi in Scripturis dominicis, non rudes, non rustici, non idiotae. Sunt enim inter vos docti et eruditi viri et quibuscumque litteris non mediocriter instructi; et qui illas litteras quae liberales vocantur non didicistis, plus est quod in sermone Dei nutriti estis” – „Zechciejcie, bracia moi, uczynić to rozróżnienie, wy, wykarmieni w Kościele, wykształceni na niedzielnym słowie Bożym, nie nieokrzesani ani prymitywni, ani ignoranci. Są bowiem pośród was i uczeni, i wykształceni mężo-

Pewna liczba napomnień, szczególnie tych prostych i odnoszących się do moralności, miała być skierowana do niewykształconych ludzi na wsi. Jednak niektórzy z nich, bardziej osłuchani z kazaniem, stanowią wykształcone audytorium⁹. Musiało tak być w przypadku *Sermones de Scriptura*, w których Cezary często używa egzegezy duchowej i symbolicznej, której przekaz jest czasami „trudny do uchwycenia”, jak sam przyznaje, wyjaśniając scenę objawienia w krzewie gorejącym¹⁰. Trzeba

wie, i dobrze obeznani we wszelkiej literaturze; wy, którzy (choć) nie studiowaliście owej literatury, którą nazywają sztukami wyzwolonymi, jednak, a to jest ważniejsze, zostaliście wykarmieni w Kościele przez słowo Boże”, AUGUSTYN, *Kaz.* 133,4, PL 38, kol. 738–739, wygłoszone w Kartaginie w roku 397; A. GURIEWICZ, *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*, przekł. Z. DOBRZYŃIECKI, Warszawa 1987 (szczeg. rozdz. I), s. 15–67; E. STANULA, *Chrześcijanie do których przemawiał św. Cezary z Arles*, (wstęp), [w:] ŚW. CEZARY Z ARLES, *Kazania*, PSP 52, 1989, s. 5–15.

⁹ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 11; 49; 59. Por. T. KOŁOSOWSKI, *Przepowiadanie wiary w środowisku wiejskim w kazaniach św. Cezarego z Arles*, [w:] *Ewangelizacja w epoce patrystycznej*, red. F. DRĄCZKOWSKI, J. PAŁUCKI, Lublin 1994, s. 39–60; A. ŻUREK, *Formacja intelektualno-ascetyczna duchowieństwa w V–VI wieku w Galii na podstawie pism św. Cezarego z Arles*, *VoxP* 24–29 (13–15) 1993–1995, s. 173–180; J. GRZYWACZEWSKI, *Pogłębianie wiedzy religijnej jako obowiązek chrześcijanina według Cezarego z Arles*, *RH* 44/3 (1996), s. 249–260; P. WYGRALAK, *Formacja biblijna w duszpasterstwie VI wieku na przykładzie działalności św. Cezarego z Arles*, „*Biblia i Ekumenizm*” 3 (2006), s. 111–124.

¹⁰ Por. Wj 3,3–4. „Ponieważ ten fragment jest trudny do zrozumienia i zagmatwany, słuchajcie cierpliwie; bo będziemy musieli często powtarzać kilka punktów, by móc je łatwiej zapisać w waszych umysłach”, powie Cezary przed wyjaśnieniem nakazu, jaki otrzymał

przyznać, że takie homilie nie mogły być adresowane do niewykształconej publiczności, lecz takiej, która już miała pewną znajomość świętego tekstu. Odpowiada to dobrze trzeciej grupie wymienionej przez Augustyna, czyli *eruditi in Scripturis dominici*.

Nie można jednak twierdzić, że Cezary zwracał się tylko do intelektualnej elity, która w tym czasie raczej była znikoma w Arles, sądząc po początku *Kazania* 86, w którym mówca przeprosił, że nie zwraca się tylko do najbardziej świątłych, a czyni tak, aby niewykształceni i prości mogli zrozumieć słowo Boże¹¹. We wstępie *Kazania* 114 wspomina, że chciał wyrazić siebie „w języku niewyszukanym i prostym”, aby uczynić go bardziej zrozumiałym dla wszystkich, przekazując to, co znalazł u Ojców¹².

Wydaje się zatem, że homilie były adresowane do przeciętnej publiczności, a nie uczonej ani niepiśmiennej, ale czytającej lub rozumiejącej Pismo Święte, przynajmniej częściowo. Fakt, że niektórzy słuchacze byli biedni i Cezary czasami skracał swoje kazanie, aby pozwolić im pójść do pracy¹³, niekoniecznie oznacza, że byli to analfabeci. Czyż biskup nie mówi o wykształconych pracownikach, którzy służyli bardziej nieuczonym od nich kupcom?¹⁴ To audytorium, liczniejsze niż wykształcone, nie powinno

Mojżesz, aby zdjął sandały przed krzewem gorejącym, por. CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 96,3.

¹¹ TENŻE, *Kaz.* 86,1.

¹² TENŻE, *Kaz.* 114,1.

¹³ TENŻE, *Kaz.* 91,6.

¹⁴ Por. TENŻE, *Kaz.* 6,2, SCh 175, s. 323 (= *Kaz.* 6,2, *ŻMT* 57, s. 73). W każdym razie, gdy idzie o proporcje różnych grup słucha-

być w większości w mieście takim jak Arles, gdzie na początku VI w. dopiero „wieś zaczęła obejmować miasto”¹⁵.

Jeśli chodzi o datację, to nie jest możliwe wskazanie, w którym momencie życia Cezarego zostały one napisane¹⁶. Nie wiemy nawet w wielu przypadkach, w jakim okresie roku liturgicznego zostały wygłoszone. Wprawdzie kaznodzieja ogólnie wskazuje, że fragment, który zacznie komentować, właśnie został przeczytany, ale prawie nigdy nie znamy liturgicznej okoliczności tego czytania.

Jednakże kazania do ksiąg historycznych Starego Testamentu jako całości (*Sermones* 81–130) miały być wygłoszone w czasie Wielkiego Postu. „Tradycja liturgiczna wymagała, aby biskup co roku wyjaśniał w tym okresie liturgicznym ciąg tajemnic lub symbolicznych scen ze Starego Testamentu; stąd zbiór homilii Cezarego bardziej lub mniej wymieszanych, tworzy serię homiletycznych komentarzy, które zaczynają się od pierwszych stron Księgi Rodzaju, by zakończyć niezmiennie opowieściami odnoszącymi się do Eliasza i Elizeusza”¹⁷. Dlatego zbiór B otwiera kazanie o poście w okresie Wielkiego Postu¹⁸,

czy, Cezary ma świadomość, że ci ostatni będą rozumieli to, co wyjaśnia.

¹⁵ M.-J. DELAGE, *Introduction*, [w:] CESAIRE D'ARLES, *Sermons au peuple*, t. 1, SCh 175, s. 131.

¹⁶ Kilka wskazówek pozwala je usytuować w czasie. Będzie to zasygnalizowane w przypisach.

¹⁷ G. MORIN, *Studia caesariana. Nouvelle série d'inédits tirés du manuscrit 3 d'Épinal*, RBén 23 (1906), s. 350.

¹⁸ To kazanie i następne nie są Cezarego. Numer 3 Kolekcji B odpowiada *Kaz.* 81. Wydając je, G. Morin zanotował (CCL 103,

a kończy się kazaniem o siekierze Elizeusza, które, według tytułu podanego przez kolekcję G, gdzie jest ono powtórzone, powinno być wygłoszone w *traditio symboli*, a więc w niedzielę przed Wielkanocą, jak to postanowiono na synodzie w Agde w 506 r.¹⁹ Zresztą zbiory liturgiczne *Germanica* i *Gallicana* wskazują kilka kazań *de Veteri Testamento* na czas Wielkiego Postu²⁰. Co więcej, jeśli przeanalizujemy treść tych ostatnich, znajdziemy w niektórych z nich dokładne aluzje co do okresu liturgicznego i zbliżającej się Wielkanocy²¹. Liczne figury chrztu jak również nacisk na tajemnicę krzyża zdają się wskazywać, że było to nauczanie chrzcielne skierowane do katechumenów, jak również służące jako przygotowanie ludu chrześcijańskiego do celebracji tajemnicy paschalnej.

s. 333), że według *Tractatus de Psalmo XIII*, który przypisuje się Hieronimowi, a który jest raczej traktatem Orygenesza zaadaptowanym przez Hieronima (por. V. PERI, *Omilie origenianaes sui Salmi. Contributo all'identificazione del testo latino*, Città del Vaticano 1980 [Studi e testi, 289]; por. J. POCHWAT, *Złe duchy – diabeł i demony na podstawie Homilii o Księdze Psalmów Orygenesza–Hieronima*, [w:] *Zło w człowieku, Kościele i świecie według Ojców Kościoła*, VoxP 59 (2013), s. 129, 148–149), katechezę rozpoczynano opowiadaniem o wyjściu Abrahama z jego ojczyzny; por. CCL 78, s. 34.

¹⁹ SYNOD W AGDE, c. 13 (CCL 148, s. 200); (= *Dokumenty synodów od 506 do 553 rok. Synody i kolekcje praw*, red. A. BARON, H. PIETRAS, t. VIII, ŻMT 73, 2014, s. 6).

²⁰ Kolekcja G zawiera pięć kazań o Piśmie Świętym na Wielki Post (*Kaz.* 81, 89, 100, 117 i 130). Znajdują się one także w kolekcji E, ale *Kaz.* 100 nie jest wielkopostne.

²¹ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 84,5; 86,5; 98,1; 107,4; 113 (tytuł, choć jest prawdopodobnie późniejszy i powstał pod wpływem podobnych oznaczeń z *Lekcjonarza z Luxeuil* oraz *Mszалу z Bobbio*).

Jeśli chodzi o inne kazania na temat Starego Testamentu, to, wykluczając *Kazanie* 143, które, jak sugeruje tytuł *De paenitentia Ninivitarum in letaniis*, musiało być wygłoszone w czasie Dni Krzyżowych²², niemożliwe jest określenie momentu ich wygłoszenia w roku liturgicznym. Kilka kazań o Nowym Testamencie musiało paść z ambony również w czasie *Letanias*, to znaczy podczas trzech dni poprzedzających Wniebowstąpienie, jeśli wziąć pod uwagę tytuły podane w kolekcjach liturgicznych²³. Wskazują one, jeśli chodzi o *Kazanie* 147, na moment przekazania *Ojciec nasz* katechumenom, który to obrzęd miał zawsze miejsce na koniec Wielkiego Postu²⁴. Jednak

²² Te litanie zostały ułożone w Vienne w roku 470 przez św. Mamerta (tamtejszego biskupa od ok. 462 r., obecnie uznawanego za patrona dotkniętych nieszczęściami trzęsienia ziemi, pożaru lub nieurodzaju), który zainicjował tzw. Dni Krzyżowe w intencji uproszenia plonów. Do dzisiaj, przez trzy dni przed uroczystością Wniebowstąpienia Pańskiego odbywają się procesje na pola, a przy krzyżach i kaplicach przydrożnych odbywają się nabożeństwa. Synod w Orleanie (511) rozszerzył odmawianie modlitw św. Mamerta na wszystkie kościoły Galii i od tej daty noszą nazwę Dni Krzyżowych, por. A.-G. MARTIMORT, *L'Église en prière*, Paris 1965, s. 745. Tytuły *Kaz.* 207, 208 oraz 209, wygłoszonych przed Wniebowstąpieniem, sugerują, że Cezary zachował stare określenie „litanie”, kazania te więc mogły być wygłoszone przed rokiem 511.

²³ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 144 (G. 46; 146 [G. 47] i 148 [G. 43]). *Kaz.* 160 i 157, które są umieszczone w kolekcji W (odpowiednio: nr 13 i 15) między *sermo ante letanias* a *De Ascensione Domini*, musiały być także wygłoszone podczas Dni Krzyżowych.

²⁴ W kolekcjach G i E *Kaz.* 147 jest umieszczone tuż po kazaniu o Elizeuszu (*Kaz.* 130), które musiało być czytane jako towarzyszące *traditio symboli*, zatem w niedzielę przed Wielkanocą. Można zatem

dla wszystkich kazań o Nowym Testamencie nie mamy żadnej wskazówki, która informowałaby o czasie ich wygłoszenia, nawet przybliżonym, w cyklu liturgicznym.

B. Źródła

Aby wyjaśnić święty tekst, Cezary odnosi się do dwóch źródeł: Biblii i komentarzy Ojców.

1. Biblia

Bardzo często, komentując tekst Pisma Świętego, używa biblijnych cytatów spoza komentowanej perykopy, aby uzasadnić swoją alegoryczną egzegezę. Zdarza się, że inspirowane są przy ich wyborze pismami Orygenes, Ambrożego, Augustyna, ale czasami dobór cytatów jest oryginalny. Wskażemy niektóre z nich. Na przykład aby pokazać, że demon był ojcem ludzi przed ich chrztem, cytuje słowa Chrystus do Żydów: *Macie diabła za ojca* (J 8,44)²⁵. Ten sam argument powtarza w *Kazaniu 95*, 1. „W nim córka faraona jest figurą Kościoła, a faraon – diabeł: dlatego ojcem Kościoła, przed chrztem, był diabeł”. Przytoczony tu cytat z Ewangelii Janowej znajduje swoje potwierdzenie także w Psalmie 44 (zob. Ps 44,11), w którym córka króla otrzymuje nakaz od niego, aby pamiętać o domu swego ojca. Ma więc dwóch ojców: tego,

sądzić, że *Kaz.* 147 było przewidziane na Wielki Tydzień. Więcej na temat *traditio symboli* oraz *Ojciec nasz*, zob. A. ŻUREK, *Katechumen–Chrześcijanin–Wierny. Przygotowanie do chrztu i chrzest w Kościele starożytnym*, Tarnów 2017, s. 71–78.

²⁵ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 81, 3.

którego musi opuścić – diabła i tego, za którym musi podążać – Boga²⁶.

Piec dymiący (zob. Rdz 15,17) oznacza dla Cezarego sąd polegający na przejściu przez ogień przy końcu świata (por. 1 Kor 3,13): *Odstoni je dzień [Pański]; okaże się bowiem w ogniu, który je wypróbuje, jakie jest*²⁷. Inne cytaty potwierdzają tę interpretację, jak na przykład: *Niebo zapalone pójdzie na zagładę, a gwiazdy w ogniu się rozsypią* (2 P 3,12), czy aluzje do jeziora ognia (por. Ap 20,14) i dymu ognia, który pochłonie bezbożnych (Ap 14,11). Dla Cezarego, jak dla wszystkich Ojców, wizja Abrahama pod dębem Mamre jest już objawieniem Trójcy Świętej. Egzegeza ta opiera się na stwierdzeniu Chrystusa: *Abraham, ojciec wasz, rozradował się z tego, że ujrzał mój dzień – ujrzał [go] i ucieszył się* (J 8,56)²⁸. Pod koniec tego samego kazania dwa cytaty z Nowego Testamentu służą pokazaniu, że Bóg zna sprawiedliwych, a nie grzeszników, co z kolei ma udowodnić pozorną ignorancję Boga w Sta-

²⁶ W *Kaz.* 95,1 w objaśnieniu posłużył Cezaremu werset Ps 44,11 użyty przez Orygenes w homilii do Wj 2,4. Ponadto spotykamy oba te cytaty u Jana Kasjana w komentarzu podobnym do tego Cezarego, por. JAN KASJAN, *Conl.* 3,6, SCh 42, s. 145–147 (=JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, przekł. i oprac. A. NOCOŃ, t. 1, ŻrMon 28, 2002², s. 147–149). Zob. także: J. POCHWAT, „*Misterium iniquitatis*”. *Studium tajemnicy nieprawości w dziełach Jana Kasjana (360–435)*, Kraków 2012, s. 84–86.

²⁷ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 82,3.

²⁸ TENŻE, *Kaz.* 83,5. Cytat ten znajduje się już u św. Ambrożego, zob. AMBROŻY, *Cain et Abel* 8, 30 (CSEL 32A, s. 365).

rym Testamencie wobec manichejskich szykan²⁹. *Poznał Pan tych, którzy są Jego* (2 Tm 2,19); *Odejdźcie ode Mnie wy, którzy dopuszczacie się nieprawości* (Mt 7,23). Ten ostatni cytat dopowiada 1 Kor 14,37, trochę zmodyfikowany. Aby jeszcze bardziej stanowczo odrzucić przeciw manichejczyków, Cezary wyjaśnia: „Nie znam cię”, dodając, że Bóg nie rozpoznaje swojego podobieństwa w grzesznikach.

Aby pokazać, że winorośl, o której mowa w przypowieści o zabójcach, którzy dzierzawią winnicę³⁰ (zob. Mt 21,33), jest obrazem narodu żydowskiego, Cezary cytuje Izajasza: *Winnicą Jahwe Zastępów jest dom Izraela* (Iz 5,7)³¹.

Kiść winogron przyniesiona z ziemi Kanaan przez szpiegów Jozuego oznacza Chrystusa, ponieważ oblubienica w Pnp mówi o swoim ukochanym: *Miłość twa przedniejsza od wina* (Pnp 1,2). Ponieważ w księdze tej mąż reprezentuje Chrystusa, a żona Kościół, winogrono symbolizuje tutaj Pana³². A jeśli tak jest, to ziemia, z której wyrasta winorośl, oznacza Maryję Dziewicę, ponieważ *wierność z ziemi wyrośnie* (Ps 85,12), a wierność (prawda) może oznaczać tutaj tylko Chrystusa, chociaż Cezary tego nie precyzuje. Co się tyczy ziemi, jest ona Ziemią Obiecaną, podobnie jak zaślubiona dziewczyna, dlatego też

²⁹ Zob. CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 83,7, s. 170, przyp. 92 w niniejszej pracy.

³⁰ Biblia Tysiąclecia nazywa ich przewrotnymi rolnikami.

³¹ TENŻE, *Kaz.* 106,4; por. GRZEGORZ Z ELWIRY, *Tractatus Origenis* (CCL 69, s. 88).

³² TENŻE, *Kaz.* 106,4.

Izajasz ogłosił kilka wieków wcześniej, że to ona urodzi Zbawiciela (zob. Iz 7,14)³³.

Inna grupa wersetów pokazuje, że winogrono pochodzące z Ziemi Obiecanej reprezentuje Chrystusa. Tak więc w Księdze Powtórzonego Prawa czytamy: *Pozwolił mu miód wysysać ze skały i oliwę z najtwardszej opoki* (Pwt 32,13). Miód z pewnością przypomina obiecaną krainę, w której ma płynąć mleko i miód. Cezary mówi o tym wyraźnie w *Kazaniu* 106,6 opierając się na Psalmie 118. Ziemia płynąca mlekiem i miodem jest ciałem Chrystusa, o którym powiedziano: *Jak słodka jest dla mego podniebienia Twoja mowa: ponad miód dla ust moich* (Ps 119[118],103). Kamień także symbolizuje Chrystusa, ponieważ św. Paweł powiedział: *Skałą był Chrystus* (1 Kor 10,4). Cytat z Księgi Powtórzonego Prawa mówi: *krw z winogron* (Pwt 32,14) jest umieszczany paralelnie z tym z Księgi Rodzaju: *W winie prać będzie swą odzież, i w krwi winogron – swą szatę* (Rdz 49,11). Te dwie aluzje do krwi wskazują na mękę Zbawiciela³⁴.

W *Kazaniu* 88,4 fakt, że Laban, figura diabła, nie mógł znaleźć u Jakuba bożków, które mu ukradła Rachel, pokazuje, że szatan nie mógł znaleźć niczego, co należy do niego, w Chrystusie, którego Jakub jest typem. Potwierdza to Ewangelia według św. Jana: *Już nie będę z wami wiele mówił, nadchodzi bowiem władca tego świata*

³³ TENŹE, *Kaz.* 107,2; por. GRZEGORZ Z ELWIRY, *Tractatus Originis* XI,15 (CCL 69, s. 87), który nie cytuje Ps 85,12.

³⁴ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 107,2. Tych cytatów nie ma u Grzegorza z Elwiry, jednak Cezary użył ich do skomponowania swojego kazania.

ta. Nie ma on jednak nic swego we Mnie (J 14,30). Z kolei inny cytat z Ewangelii Janowej (por. J 3,14) pozwala Cezaremu dostrzec w wężu z brązu podniesionym przez Mojżesza na pustyni figurę Chrystusa³⁵.

Aby pokazać, że Mojżesz oznacza Prawo, Cezary powołuje się na dwa cytaty: *Aż do Jana sięgało Prawo i Proroicy* (Łk 16,16) oraz: *Mają Mojżesza i Proroków* (Łk 16,29). Także św. Paweł mówi o czytaniu Mojżesza, to znaczy Prawa³⁶ (zob. 2 Kor 3,15).

Kamień, na którym Jakub wspiera swą głowę podczas snu o drabinie Jakubowej, przedstawia Chrystusa, ponieważ On jest głową mężczyzny³⁷ (zob. 1 Kor 11,3). Zresztą w innym miejscu jest cytowany fragment 1 Kor 10,4, aby dać podstawę biblijną tej figurze³⁸.

Misa soli, którą Elizeusz wrzuca do wody, aby ją zmiękczyć, symbolizuje tajemnicę Wcielenia. Sól rzeczywiście oznacza mądrość, jak mówi List do Kolosan: *Mowa wasza niech będzie zaprawiona solą* (Kol 4,6), a przez to Chrystusa – *Mądrość Bożą* (zob. 1 Kor 1,24). Jeśli naczynie oznacza ciało Chrystusa, to wypełnienie go solą oznacza Wcielenie. Sól symbolizuje także apostołów, do których Pan powiedział: *Wy jesteście solą ziemi* (Mt 5,13), a wody, w które się ją wyrzuca, to ludy: *Wody, które wi-*

³⁵ TENŻE, *Kaz.* 110,1.

³⁶ Chociaż Cezary w *Kaz.* 116 w dużej części wykorzystuje: ORYGENES, *Hom. Ios.* 1,3, SCh 71, s. 100 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Jozuego* 1,3, PSP 34/2, s. 6–7), to dobór tych cytatów jest jego własny.

³⁷ TENŻE, *Kaz.* 87,2.

³⁸ TENŻE, *Kaz.* 117,2; por. AMBROŻY, *De Spiritu Sancto* 1, Proł. 3 (CSEL 79, s. 16).

dzicie, są gromadami ludów i narodami (Ap 17,15). Tak więc sól wrzucona do wody prefiguruje wysłanie apostołów do narodów³⁹.

Można wspomnieć o wielu innych przypadkach, w których Cezary odwołuje się do tekstu Pisma Świętego, aby potwierdzić swoją alegoryczną egzegezę. Często też przywoływany przez niego werset był już w tym celu wykorzystany przez innych Ojców.

2. Ojcowie

Jeśli Pismo Święte jest najwyższym autorytetem dla Cezarego, to opinia Ojców jest dla niego także bardzo istotna. Nie waha się więc ich cytować i często sięgać do ich pism. Wiele z jego homilii jest replikami ich kazań lub traktatów, które mniej lub bardziej przerabiał, by dostosować je do swoich słuchaczy.

Wśród starożytnych pisarzy, których pism Cezary używał do komponowania swoich homilii o Piśmie Świętym, dwaj najważniejsi to Orygenes i Augustyn. Wylicza się przynajmniej siedemnaście kazań, które nawiązują do tego pierwszego⁴⁰.

Ślady zależności tych autorów ograniczają się do homilii o Księgach Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Jozuego, a więc do historycznych ksiąg Starego Testa-

³⁹ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 126,2–3.

⁴⁰ TENŻE, *Kaz.* 83, 84, 85, 94, 97, 99, 102, 103, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116.

mentu⁴¹. Cezary jeszcze częściej korzysta z dzieł Augustyna: prawie czterdzieści jego kazań nawiązuje w jakiejś mierze do homilii i traktatów biskupa z Hippony. W przeciwieństwie do Orygenesisa jego wpływ nie ogranicza się do określonej grupy tekstów, ale obejmuje całe przepowiadanie Cezarego. Spośród tych czterdziestu kazań, siedem dotyczy ksiąg historycznych⁴², dziesięć – ksiąg mądrościowych⁴³, jedenaście – Ewangelii⁴⁴ i dziewięć – innych ksiąg Nowego Testamentu⁴⁵. Główne dzieła Augustyna wykorzystane przez Cezarego to: *Enarrationes*

⁴¹ ORYGENES, *Hom. Gen.* 4, 8, 10 [w:] TENŻE, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, przekł. S. KALINKOWSKI, *ŻMT* 64, 2012, s. 68–74; 95–104; 112–119; TENŻE, *Hom. Ex.* 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11 [w:] TENŻE, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, *ŻMT* 64, s. 169–178; 179–185; 186–195; 196–207; 208–215; 216–227; 228–239; 275–284; TENŻE, *Hom. Lev.* 16 [w:] TENŻE, *Homilie o Księdze Kaptłańskiej*, przekł. S. KALINKOWSKI, *ŻMT* 69, 2013, s. 206–220; TENŻE, *Hom. Num.* 8, 9, 13, 14, 15, 17, [w:] TENŻE, *Homilie o Księgach Liczb, Jozuego, Sędziów*, przekł. S. KALINKOWSKI, *PSP* 34/1, 1986, s. 74–78; 78–91; 128–139; 139–147; 147–156; 171–183; TENŻE, *Hom. Ios.* 1, 3, 4, 6, 7 [w:] przekł. S. KALINKOWSKI, *PSP* 34/2, s. 4–12; 15–21; 21–26; 32–37; 37–44. Odkrywamy także pewne krótkie aluzje do *De principiis* (=ORYGENES, *O zasadach*, przekł. S. KALINKOWSKI, K. AUGUSTYNIAK, *ŻMT* 1, 1996) w *Kaz.* 101 o zatwardziałym sercu faraona.

⁴² CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 87, 90, 96, 100, 114, 118, 124.

⁴³ TENŻE, *Kaz.* 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141.

⁴⁴ TENŻE, *Kaz.* 145, 147, 149, 150, 153, 154, 161, 162, 165, 172, 175.

⁴⁵ TENŻE, *Kaz.* 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186.

*in Psalmos*⁴⁶, kazania w ścisłym tego słowa znaczeniu⁴⁷, następnie fragmenty *Homilii 9 o Ewangelii Jana*⁴⁸ oraz *Homilii 10 o 1 Liście Jana*⁴⁹, a także niektóre fragmenty księgi drugiej z *Quaestiones Evangeliorum*⁵⁰. Jednocześnie tytuły wielu zaginionych kazań Augustyna pojawiają się w *Indiculus* Possydiusza z Kalamy⁵¹, możliwe więc jest, że *Kazania* 118, 114 oraz 173 Cezarego, których tytuły też się znajdują w tym zbiorze, również zależą od biskupa Hippony, ale lista ta nie jest wyczerpująca i nie informuje nas o treści wyszczególnionych kazań.

Duże fragmenty *De Ioseph* św. Ambrożego⁵² znajdują się w *Kazaniach* 89 i 92 mówiących o Józefie, podczas

⁴⁶ AUGUSTYN, *Enarr. in Ps.* 25, 30, 39, 40, 44, 49, 50, 73, 75, 83, 85, 86, 97, 100, 103, 119, 120, 128, 132, 141, 147, zob. [w:] TENŻE, *Objaśnienia Psalmów*, przekł. J. SUŁOWSKI, PSP 37–41, 1986. Cezary uczynił ważne i częste zapożyczenia dosłowne z dziesięciu *Enarr.*, których numerację podajemy zapisaną kursywą. Wpływ innych jest bardziej rozproszony.

⁴⁷ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 4, 5, 7, 8, 11, 37, 59, 85, 96, 136, 149, 151, 167, 178, 211, 247, 254, 311, 343. Praktycznie wszystkie te kazania były przez niego często wykorzystywane.

⁴⁸ AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelie i Pierwszy List św. Jana*, przekł. W. SZOŁDRSKI, W. KANIA, PSP 15/1, 1977, s. 145–157.

⁴⁹ TENŻE, *Homilie na Ewangelie i Pierwszy List św. Jana*, przekł. W. SZOŁDRSKI, W. KANIA, PSP 15/2, 1977, s. 489–502.

⁵⁰ Zob. PL 35, kol. 1321–1364.

⁵¹ Possydiusz z Kalamy (IV/V w.), więcej w: NSWP, s. 811.

⁵² AMBROŻY, *De Ioseph [patriarcha] (O Józefie Egipskim)*, wyd.: CPL 131; – PL 14, kol. 641–672; – CSEL 32/2, s. 73–122.

gdy *Kazanie* 117 o Gedeonie pochodzi z wprowadzenia do *De Spiritu Sancto* autorstwa biskupa z Mediolanu⁵³.

Bezpośredni wpływ innych Ojców na homilie Cezarego jest ograniczony. Jeśli dzieło Euzebiusza Galikańskiego pozostawiło ślady w wielu kazaniach biskupa Arles⁵⁴, jego wkład, jeśli chodzi o *Kazania o Piśmie Świętym*, jest raczej ograniczony. Cezary wykorzystał do *Kazania* 152 na temat Mt 18,20 homilię 52 Euzebiusza. Zapożyczył także treść jego trzech kazań o weselu w Kanie Galilejskiej (*Kaz.* 167, 168 i 169) oraz do dwóch homilii na temat święta Trzech Króli (*Hom.* 5 i 6).

Kazanie 106 na temat szpiegów wysłanych przez Jozuego i przyniesionej kiści winogron zależy od *Tractatus Origenis* XI przypisanego Grzegorzowi z Elwiry⁵⁵. Kilka fragmentów z Listu 23 Paulina z Noli zostało wykorzystanych przez Cezarego do skomponowania dwóch ho-

⁵³ TENŹE, *De Spiritu Sancto (O Duchu Świętym)*, wyd.: CPL 151; – PL 16, kol. 703–816; – CSEL 79, 1964, s. 1–222.

⁵⁴ O przypisaniu tych homilii Faustusowi z Riez, por. M.-J. DELAGE, *Introduction*, SCh 175, s. 100, przyp. 4; EUZEBIUSZ GALIKAŃSKI, *Collectio homiliarium, Prolegomena*, wyd. F. GLORIE, CCL 101, s. VII–XXIII; É. GRIFFE, *Nouveau plaidoyer pour Faust de Riez*, BLE 84 (1973), s. 187–192. Św. Faustus z Riez (ok. 410–495) – biskup, więcej w: NSWP, s. 354–355; Euzebiusz Galikański (VII [?] w.), więcej w: NSWP, s. 340.

⁵⁵ Ten zbiór homilii odkrytych przez P. Batiffola był przypisany Grzegorzowi z Elwiry przez G. Morina i wydany pod imieniem tego autora przez V. Bulhart (CCL 69), podczas gdy P. Batiffol uznawał raczej autorstwo Orygenesesa. Por. G. MORIN, *Les nouveaux 'Tractatus Origenis'*, RHLR 6 (1901), s. 145–161. Grzegorz z Elwiry (IV w.) – biskup, więcej w: NSWP, s. 403–404.

milii o Samsonie (*Kaz.* 119 i 120). *Kazanie* 143 o pokucie mieszkańców Niniwy niemal w całości pochodzi z łacińskiego tłumaczenia kazania Efrema Syryjskiego⁵⁶ na ten sam temat. *Kazanie* 123 o wyroku Salomona wiele zawdzięcza dziełu Quodvultdeusa⁵⁷ *Contra Iudeos, Paganos et Arrianos*. Fragmenty z *Contra Iudaeos* znajdują się w *Kaz.* 178,1–3, podczas gdy jego *De cataclysmo* inspirowało niektóre fragmenty w *Kazaniach* 95 oraz 97. Koniec *Kazania* 90 na temat Józefa zależy od kilku fragmentów z *De cataclysmo* oraz *De zelo et livore* Cypriana⁵⁸.

Kazania Maksyma z Turynu⁵⁹ były wykorzystywane przez Cezarego, ale w niewielkim stopniu, w *Sermones de Scriptura*. Jednak ważna część *Kazania* 115 o zniszczeniu Jerycha zależy od *Kazań* 93 i 94 tego Ojca. Co do *Kazania* 143, wydaje się, że Cezary zainspirował się niektórymi fragmentami z *Kazania* 81 Makarego na temat pokuty Niniwitów. Wreszcie w *Kazaniu* 113,1–3 Cezary używa łacińskiego tłumaczenia kazania Jana Chryzostoma⁶⁰.

⁵⁶ Św. Efrema Syryjski (†373) – Doktor Kościoła, teolog i poeta, więcej w: NSWP, s. 297–301.

⁵⁷ Quodvultdeus (†ok. 454) – biskup Kartaginy, więcej w: NSWP, s. 840–841.

⁵⁸ Św. Cyprian (†258) – biskup Kartaginy, więcej w: NSWP, s. 243–248.

⁵⁹ Maksym z Turynu (IV/V w.) – biskup, więcej w: NSWP, s. 674–675.

⁶⁰ Kazanie wydane przez: P. VERBRAKEN, *Deux anciennes versions latines de 'Homélie sur l'aumône CPG 4618 attribuée à Jean Chrysostome*, [w:] ANTIDORON, *Hommage à Maurits Geerard pour célébrer l'achèvement de la Clavis Patrum Graecorum*, Wetteren 1984, s. 33–45.

Widzimy, że oprócz dzieł Augustyna i Orygenesa inne źródła, z których korzystał Cezary z Arles, są mniej eksponowane, ponieważ nawiązuje do nich w niewielkim stopniu – w zaledwie dwunastu homiliach.

Gdy chodzi o Jana Kasjana, Chromacjusza z Akwilei, Hilarego z Poitiers, Hieronima i Pelagiusza, ich wpływ ogranicza się do bardzo krótkich fragmentów. Tym samym głównie cytowani autorzy, o których była mowa, w dużej mierze są cytowani lub byli inspiracją dla 70 homilii ze stu sześciu, które stanowią *Sermones de Scriptura*. Nie oznacza to, że inne są dziełem wyłącznie Cezarego z Arles. To, co powiedzieliśmy o zagubionych kazaniach Augustyna, odnosi się do wszystkich homiletów patrystycznych, zwłaszcza Orygenesa, z którego dorobku zniknęła znaczna część. Być może w niektórych kazaniach Cezarego zachowały się fragmenty dzieł, których nie udało się zidentyfikować.

C. Wykorzystanie źródeł

Wykorzystanie źródeł przez biskupa z Arles różni się w zależności od kazania. Czasami mamy do czynienia z czystym i prostym plagiatem wzoru, którym się posłużył, jak w przypadku *Kazania* 105, które jest ściśle zależne od homilii Orygenesa⁶¹.

Czasami kazanie Cezarego składa się z fragmentów pochodzących z kilku źródeł. Najbardziej charaktery-

⁶¹ ORYGENES, *Hom. Lev. 16,2–6*, SCh 287, s. 266–292 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Kapłańskiej*, przekł. S. KALINKOWSKI, ŻMT 69, 2013, s. 207–217).

styczne w tym względzie jest *Kaz.* 90 o Józefie. Jego fabułę zapożyczono z kilku fragmentów listu Pelagiusza do Demetriady⁶². Pierwszym fragmentem jest zachęta do czystości, którą kaznodzieja uzupełnia długim fragmentem z kazania Augustyna o Zuzannie i Józefie⁶³. Następnie wyciąga z listu Pelagiusza zaproszenie do ucieczki od pożądlivosti, które wypełnione jest różnymi fragmentami z *De zelo et livore* Cypriana⁶⁴. Często też zadawała się czerpaniem z długiej tradycji egzegetycznej bez wyraźnego wymieniania starożytnego autora, jak w *Kazaniu* 84 na temat ofiary Abrahama.

1. Troska o zwięzłość i klarowność

Zapożyczając temat swoich homilii od innych Ojców, Cezary często przekształca model, aby dostosować go do odbiorców, mianowicie usuwa to, co wydaje mu się zbędne. Jeśli, podobnie jak jego poprzednicy, komentuje werset po wersecie, jest również zainteresowany rozwijaniem jednego lub więcej tematów. Dlatego w kazaniu na temat manny, idąc za Orygenesem, pominął fragmenty, które nie odnoszą się bezpośrednio do omawianego te-

⁶² Por. PELAGIUSZ, *Ep. ad Demetr. (List do Demetriady)* 5 (PL 30, 21); 18 (PL 30, 32); 25 (PL 30, 40). Zob. PELAGIUSZ, *Pisma*, przekł. A. SMAROŃ, J. MRUKÓWNA, Kraków 2017, s. 155–212. Pelagiusz Bretończyk (ok. 340 – ok. 430) – mnich, więcej w: NSW, s. 789–791.

⁶³ AUGUSTYN, *Kaz.* 343,6–8 (PL 39, kol. 1509–1510).

⁶⁴ CYPRIAN, *De zelo et livore* 10–18 (CCL 3A, s. 80–86).

matu; zostawił na boku rozwijanie wersetów z Wj 16, 6–7⁶⁵, choć Orygenes je skomentował.

Kiedy fragment wydaje się trudny dla jego odbiorców, Cezary usuwa go. Tak było, jak się wydaje, w przypadku homilii na temat laski Aarona. Arelateńczyk korzysta tu obszernie z Orygenesusa, ale pomija jego filozoficzny wywód o niepojętym Bogu⁶⁶.

Często skraca, upraszcza i wyjaśnia fragmenty Ojców, których używa. Ze względu na żywiołowość i niekiedy rozlewność egzegezy Orygenesowskiej lub Augustyńskiej zachowuje najczęściej tylko najistotniejsze tematy i nie kłopotczy się subtelnościami⁶⁷.

Jednocześnie ma precyzyjny i zwięzły styl. Wyraża jasno i krótko te treści, które u jego mistrzów pozostają niedopowiedziane. Na przykład komentując Psalm 104(103),23, w którym to wersecie jest mowa o człowieku, który wykonuje swoją pracę aż do wieczora, Cezary mówi wyraźniej niż Augustyn, że pracujący jest obrazem

⁶⁵ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 102,5; por. ORYGENES, *Hom. Ex.* 7,5, SCh 321, s. 220–223 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, ŻMT 64, s. 233–235).

⁶⁶ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 111,3; por. ORYGENES, *Hom. Num.* 9,8, SCh 415, s. 258–261 (=ORYGENES, *Homilie o Księgach Liczb, Jozuego, Sędziów*, PSP 34/1, s. 89–90).

⁶⁷ W ten sposób Cezary w *Kaz.* 39,6 (SCh 243, s. 267–268) (=CEZARY Z ARLES, *Kazania do ludu*, ŻMT 57, s. 236–237), korzystając z: AUGUSTYN, *In Evang. Ioh.* XVII,4–10 (CCL 36, s. 171–175) (=AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelie i Pierwszy List św. Jana*, PSP 15/1, s. 250–256), także wyjaśnia, dlaczego paralityk czekał właśnie trzydzieści osiem lat, przy czym posługuje się symboliką liczb czterdzieści i dwa, ale nie wchodzi później w niuanse jak Augustyn.

Kościoła⁶⁸. Podobnie w *Kazaniu* 136 o dzielnej niewieście, czerpiąc inspirację od Augustyna, mówi znacznie jaśniej niż Hipponita, w jaki sposób ta kobieta reprezentuje Kościół i co to oznacza, że ten, który ją znalazł, jest Chrystusem⁶⁹. W kazaniu o weselu w Kanie Galilejskiej, podobnie jak Augustyn, widzi w trzech miarach stągwi aluzję do Trójcy Świętej. Tekst biblijny jednak mówi o dwóch lub trzech miarach. Augustyn stara się za wszelką cenę znaleźć tam trynitarnie wyjaśnienie, którego Cezary jednak nie zachował. W dwóch miarach prawie zawsze dostrzega podwójne przykazanie miłości⁷⁰. Bandaże, którymi dobry Samarytanin obwiązuje rany rannego, symbolizują dla tego kaznodziei łaskę niezbędną do stawiania oporu grzechowi. I znów – wyjaśnienie podane przez Augustyna zakłada taką samą egzegezę, ale nie wyjaśnia tego wprost⁷¹.

Cezary jest często bardziej zwięzły niż autor homilii, z której korzysta. Widzi w sześciu stągwiach Kany obraz sześciu epok świata, streszcza znacznie fragment z *Homilii 9 o Ewangelii św. Jana*, którą się inspirował. Nie rozcią-

⁶⁸ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 136, 4; por. AUGUSTYN, *Enarr. in Ps.* 103, 111, 23 (CCL 40, s. 1509) (=AUGUSTYN, *Objaśnienia Psalmów Ps 103–123*, PSP 41, s. 55).

⁶⁹ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 138,2; por. AUGUSTYN, *Kaz.* 37,2 (CCL 41, s. 447–449).

⁷⁰ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 169,9; por. AUGUSTYN, *In Evang. Ioh.* 9,7–8, CCL 36, s. 94–95 (=AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelie i Pierwszy List św. Jana* 9,7–8, PSP 15/1, s. 149–151).

⁷¹ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 161,1; por. AUGUSTYN, *Quaest. Evang.* 2,19 (PL 35, kol. 1340).

ga tego obrazu na sen Adama jak Augustyn, chociaż także widzi w nim figurę narodzin Kościoła.

Mówiąc o czwartej epoce świata, zostawia na boku kontrowersje przeciw donatystom, które nie interesują jego wiernych, jak również rozważania na temat czterech liter, z których się składa imię Adam⁷². Usuwa to, co nie odnosi się do omawianego przez niego tematu, dlatego w *Kazaniu 343* Augustyna, które służyło mu jako wzór do homilii o Józefie, pomija wszystko, co nie dotyczy tej postaci. Używa za to pominięte fragmenty w innych homiliach, na przykład koniec *Kazania 343* Augustyna, który dotyczy prób Hioba, został użyty przez Cezarego jako zakończenie *Kazania 114*; przypomina tam na przykładzie tej postaci biblijnej, że z wypowiedzeniem duchowej walki połączone jest zawsze doświadczanie prób⁷³.

Ten dar zwięzłości i zdolności do uproszczenia biskupa Arles przejawia się jeszcze jaśniej w podsumowaniach, które zawierają krótkie streszczenie, aby lepiej utrwalić podane treści w pamięci słuchaczy⁷⁴.

⁷² CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 169,9; por. AUGUSTYN, *In Evang. Ioh.* 9,7–8, CCL 36, s. 94–95 (=AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelię i Pierwszy List św. Jana*, PSP 15/1, s. 149–151).

⁷³ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 114,6; por. AUGUSTYN, *Kaz.* 343,9–10 (PL 39, kol. 1511).

⁷⁴ Oto najważniejsze streszczenia znajdujące się w *Sermones de Scriptura* Cezarego z Arles: *Kaz.* 87,6; 99,3; 104,5; 112,4; 117,6; 119,5; 120,4; 124,6; 126,4; 148,3; 161,2; 163,4; 176,5; 179,8.

2. Wyzwania duszpasterskie

Przejrzystość prezentacji, kontrastująca z wylewnością niektórych poprzedników, dążenie do prostego stylu dobrze odpowiada wykształceniu słuchaczy, którego poziom nie był na tyle wysoki, aby zrozumieć wszystkie zmiany, które Cezary wносił do swoich wzorów. Do tego należy dodać jego troskę, jeśli chodzi o katechezę.

Wygłaszając homilie podczas Wielkiego Postu, kaznodzieja miał na celu przygotowanie katechumenów do chrztu, a wszystkich wiernych do obchodów Wielkanocy. Uprzywilejował więc w tych wystąpieniach figury chrztu i Krzyża, modyfikując i dopełniając źródła, z których czerpał inspiracje. Komentując Księgę Rodzaju, Orygenes widział w studniach patriarchów figury doktryny duchowej, natomiast Cezaremu, który posługuje się tymi komentarzami, zawsze chodzi o chrzest⁷⁵. Jego typologia tego sakramentu jest zresztą bardziej rozwinięta niż u wspomnianego Ojca Kościoła.

Wymieńmy kilka charakterystycznych dodatków. Pytania rodziców Rebeki przed zawarciem przez nią małżeństwa prefigurują dla Cezarego skrutynia katechumenów⁷⁶. Ponieważ Jakub pocałował Rachelę dopiero po tym, jak napoiła swoją trzodę, biskup Arles doszedł

⁷⁵ Por. CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 85,4, korzysta z: ORYGENES, *Hom. Gen.* 10,5, SCh 7bis, s. 273 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Rodzaju* 10,5, *ŻMT* 64, 2012, s. 118–119).

⁷⁶ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 85,3; por. HILARY, *Tract. myst.* 19, SCh 19bis, s. 108 (=HILARY, *Traktat o Tajemnicach*, przekł. E. STANULA, PSP 63, 2002, s. 141–145). Hilary (ok. 315–367) – biskup Poitiers, więcej w: NSW, s. 450–454.

do wniosku, że pocałunku pokoju nie można dać przed chrztem⁷⁷. Picie wody ze skały przed walką z Amalekitami oznaczałoby przyjęcie chrztu przed zaangażowaniem się w duchową wojnę⁷⁸. Deszcz, o którym mówi Księga Kapłańska (zob. Kpł 26,3), jest łaską chrztu⁷⁹. Przejście Jordanu przed przybyciem do Ziemi Obiecanej wskazuje na konieczność przyjęcia tego sakramentu, aby uzyskać czyste sumienie⁸⁰. Potrójne pochylenie się Elizeusza, aby wskrzesić syna wdowy, symbolizuje potrójne zanurzenie podczas udzielania chrzcielnego obmycia⁸¹. Puste naczynia, które mają być napełnione olejem dzięki modlitwie Elizeusza, są obrazem katechumenów przed otrzymaniem łaski chrztu⁸². W *Kazaniu 97* Cezary nie czerpie z Orygenes, gdy postrzega przejście przez Morze Czerwone jako figurę tego sakramentu⁸³. Augustyn w swojej *Homilii 9 o Ewangelii św. Jana* uważał arkę Noego za figurę Krzyża, Cezary natomiast dodatkowo widział w potopie zapowiedź chrztu⁸⁴.

⁷⁷ Por. CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 88,1.

⁷⁸ Por. TENŻE, *Kaz.* 103,3.

⁷⁹ TENŻE, *Kaz.* 105,1; por. ORYGENES, *Hom. Lev.* 16,2, SCh 287, s. 252–255 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Kapłańskiej* 16,2, ŻMT 69, s. 207–210). Porównanie do chrztu jest autorstwa Cezarego.

⁸⁰ Por. CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 114,5.

⁸¹ Por. TENŻE, *Kaz.* 124,4.

⁸² Por. TENŻE, *Kaz.* 128,2.

⁸³ TENŻE, *Kaz.* 97,1, SCh 447, s. 293, przyp. 1.

⁸⁴ TENŻE, *Kaz.* 169,3; AUGUSTYN, *In Evang. Ioh.* 9,11, CCL 36, s. 97 (=AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelie i Pierwszy List św. Jana* 9,11, PSP 15/1, s. 153), czyni aluzję tylko do Krzyża. EUZEBIUSZ

Aluzję do niego widzi też w odesłaniu niewidomego do sadzawki w Siloe, a nie znalazł tego odniesienia u Augustyna⁸⁵. Cezary widzi, częściej niż Ojcowie, którzy go inspirują, w opisach Starego Testamentu antytypy Krzyża. W ten sposób, inaczej niż Orygenes, Cezary widzi w lasce używanej przez Mojżesza do otwarcia Morza Czerwonego Krzyż triumfujący nad światem⁸⁶. Ilekroć chodzi o laskę lub dwa kawałki drewna, biskup interpretuje je, jak w tym przykładzie: laskę Jakuba powracającego z dwoma trzodami⁸⁷ lub Dawida idącego walczyć z Goliatem⁸⁸, dwa kawałki drewna, które miały służyć wdowie w Sarepcie, aby upiec ostatni chleb⁸⁹, dwa uderzenia zadane przez Mojżesza laską w skałę na pustyni⁹⁰.

GALIKAŃSKI, *Hom.* 47,1 (CCL 101A, s. 556), widzi w arce Noego prefigurację Krzyża i chrztu.

⁸⁵ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 171,2; por. AUGUSTYN, *In Evang. Ioh.* 17,3–4, CCL 36, s. 171 (=AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelie i Pierwszy List św. Jana* 17,3–4, PSP 15/1, s. 250–251).

⁸⁶ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 97,3; por. ORYGENES, *Hom. Ex.* 5,5, SCh 321, s. 164–169 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia* 5,5, ŻMT 64, s. 213–215).

⁸⁷ Por. CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 87,2. Ta interpretacja jest Cezarego, który zresztą w tej homilii czerpie z Augustyna, por. AUGUSTYN, *Enarr. in Ps* 44,20, CCL 38, s. 508 (=AUGUSTYN, *Objaśnienia Psalmów* 44,20, PSP 38, s. 173).

⁸⁸ Por. CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 121,7.

⁸⁹ Por. TENŻE, *Kaz.* 124,3. Ten obraz Krzyża nie jest zaczerpnięty z: AUGUSTYNA, *Kaz.* 11,2 (CCL 41, s. 162), z którego Cezary tutaj korzysta.

⁹⁰ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 103,3; por. ORYGENES, *Hom. Ex.* 11,1–2, SCh 321, s. 326–331 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia* 11,1–2, ŻMT 64, s. 275–277). Obraz ten

3. Aspekt polemiczny

Cezary nie tylko pragnie uczyć, lecz także ostrożnie broni doktryny katolickiej. Zresztą atakuje nie tyle ludzi, co doktryny, toteż prawie nigdy nie wymienia po imieniu arian, których błędy zwalcza⁹¹. Jeśli często są przez niego wymieniani Żydzi, to najczęściej mówi o nich z odcieniem litości, stosując wyrażenie *infelices Iudaei* często pojawiające się pod jego piórem.

Jego staranie o obronę trynitarne dogmatu, odrzuconego przez ariańskich Gotów, z pewnością skłoniła go do objaśniania opowiadań ze Starego Testamentu przez dostrzeganie w nich odniesień do Trójcy, czego nie znalazł w swoich stałych wzorach homiletycznych. Najbardziej charakterystyczne w tym względzie jest *Kazanie 83* o wizji Abrahama. Używając długich fragmentów z homilii 4 Orygenesusa na temat Księgi Rodzaju, włącza do

zaś był inspirowany: AUGUSTYN, *Quaest. in Hept.* IV,35 (CCL 33, s. 260–261).

⁹¹ Tę ostrożność łatwo zrozumieć, tym bardziej, że herezja, którą zwalcza, była wyznawana przez Wizygotów, władców Prowansji za czasów jego władzy biskupiej, aż do pełnego zdobycia królestwa Tuluzy w 526 r. Na temat arianizmu Gotów jesteśmy słabo poinformowani, wiemy o nim jedynie z pism Ojców, którzy ich zwalczali. Na podstawie *Traktatu o tajemnicy Trójcy Świętej* Cezarego z Arles wydaje się, że wyznawali oni subordynacjonizm, który widział w Synu osobę niższą od Ojca. Gdy chodzi o tę doktrynę w odniesieniu do Ducha Świętego, była wyraźnie pogmatwana: Duch Święty miał być nie tylko niższy od Syna, lecz także stworzony. Więcej na ten temat, zob. CEZARY Z ARLES, *Pisma dogmatyczne i egzegetyczne*, s. 14–19. Por. SULPICJUSZ SEWER, *Kroniki*, przekł. P.J. NOWAK, *ŻrMon* 79, 2017, s. 314–316.

swoich kazań fragmenty z Ambrożego, który w swoim *De Cain et Abel* nadał biblijnej opowieści o braciach interpretację trynitarną⁹². W *Kazaniu* 97 tajemnica trzech dni jest odniesiona przez Cezarego do Trójcy Świętej, podczas gdy Orygenes widział tu aluzję do męki i zmartwychwstania Chrystusa⁹³. W *Kazaniu* 123 o wyroku Salomona, temat której to homilii został mu w znacznej mierze podany przez traktat Quodvultdeusa przeciwko pięciu herezjom⁹⁴, Cezary dodaje wyjaśnienie na temat Ducha Świętego. Na wzmiankę o herezji, która polega na uczynieniu Syna Bożego mniejszym od Ojca, dodaje *Spiritus creatura*: co jest aluzją do tych heretyków, którzy uczynili z Ducha Świętego jedno ze stworzeń, a co zwalczał w swoich trynitarnych traktatach⁹⁵.

Oprócz arian, Cezary atakuje ze szczególną siłą sektę manichejczyków. O istnieniu tej sekty w Arles informują nas tylko jego kazania⁹⁶. Ten zwykle wyrozumiały

⁹² CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 83,4; por. AMBROŻY, *Cain et Abel* 1,8, 30 (CSEL 32A, s. 365).

⁹³ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 97,1; por. ORYGENES, *Hom. Ex.* 5,2, SCh 321, s. 154 (=ORYGENES, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia* 5,2, ŻMT 64, 2012, s. 209–211); AMBROŻY, *Cain et Abel* 1,8 (CSEL 32, s. 364).

⁹⁴ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 123,2–3; por. QUODVULTDEUS, *Adv. quinque haer.* 6 (CCL 603, s. 252–256).

⁹⁵ Por. CEZARY Z ARLES, *Brev. adv. haer.*, Opera II, s. 193nn (=CEZARY Z ARLES, *Pisma dogmatyczne i egzegetyczne*, s. 17–19; 53–86).

⁹⁶ Sądzone czasem, że tymi słowami odnosi się Cezary do herezji pryscylianśkiej, ale Pryscylian i jego sekta nigdy nie odrzucali w całości Starego Testamentu, jak to robili manichejczycy. Wydaje się dość

człowiek, który prawie nigdy nie atakuje ludzi, ale raczej popełniane przez nich błędy, w bardzo ostrych słowach ganił *inmundi Manichaei* (ohydnych manichejczyków), za każdym razem, gdy o nich mówił. Sądząc po jego ostrzeżeniach, wydaje się, że musiał walczyć z bardzo aktywną sektą. W kazaniu, w którym zbija ich błędy, powiedział: „Strzeżcie się, aby iskry wątpliwości albo krytyki nie zapaliły w waszych sercach ohydnych podejrzeń prowadzących do upadku w opłakany błąd manichejczyków”⁹⁷; na końcu zaś nalega, aby wierni nie pozwalali sobie na krytykę Starego Testamentu, jak to czynią manichejczycy. Ponadto nie mogą pozwolić, aby ci heretycy szemrali w ich obecności przeciw Pismu Świętemu⁹⁸. Wydaje się, że jest to główny zarzut, jaki Cezary ma przeciwko nim. Ten sam, który Orygenes stawia Marcjonowi. Nie powinniśmy więc dziwić się, że Arlesynianin zastąpił, zapożyczając od niego kazanie, stwierdzenie: *dicta Mar-*

prawdopodobne, że chodzi tutaj właśnie o nich, choć obecność tej sekty w Arles w tamtym okresie nie jest potwierdzona. Por. A. D’ALES, *Les ‚Sermons‘ de saint Césaire d’Arles*, RSR 28 (1938), s. 376, przyp. 3 i 4; TENŻE, *Priscillien et l’Espagne chrétienne à la fin du IV^e siècle*, Paris 1936, s. 26nn. O herezji pryscylińskiej, zob. P. SZCZUR, *Pryscylian, Pryscylianizm*, PEF 8 (2007), s. 517–520; R.M. LESZCZYŃSKI, *Pryscylian, Pryscylianizm*, EK 16 (2012), s. 596–598; K. SORDYL, *Dzieje schizmy pryscylińskiej (370–385). Dramatyczna likwidacja pryscylianizmu*, [w:] *Zło w człowieku, Kościele i świecie według Ojców Kościoła*, VoxP 33 (59) 2013, s. 317–327; TENŻE, *Pryscylianizm. Teologia i historia*, Kraków 2015; SULPICJUSZ SEWER, *Kroniki*, s. 345–360.

⁹⁷ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 125,1.

⁹⁸ TENŻE, *Kaz.* 125,3; por. TENŻE, *Kaz.* 114,2.

*cionis*⁹⁹ aut *Basilidis*¹⁰⁰ słowami: *dicta Arrianorum vel Manichaeorum*¹⁰¹. W *Kazaniu* 83,7 z kolei zastępuje pojęcie *haeretici*, o których mówił Aleksandryjczyk, słowami: *pagani et maxime inmundissimi Manichaei*¹⁰². Dwie homilie, w których gorliwie odpiera zarzuty manichejczyków (*Kaz.* 125 i 127), są dość osobiste. To samo dotyczy *Kazania* 101,1 i części *Kazania* 114, w którym wchodząc w dyskusję z manichejczykami, uzasadnia zajęcie ziemi Kanaan przez Izraelitów¹⁰³.

Cezary, biskup z miasta, które zamieszkiwała wpływała społeczność żydowska, obawiał się jej oddziaływania na chrześcijan. Jednym z celów, które realizuje w swojej alegorycznej egzegezie, było ukazanie chrześcijańskiego znaczenia Starego Testamentu, aby wierni nie trzymali się jedynie dosłownego sensu i nie zaczęli judaizować. Kontakty między Żydami i chrześcijanami nie były dla tych ostatnich niebezpieczne, jak widzimy w niektórych

⁹⁹ Marcjon (II w.) – gnostyk, twórca sekty marcjonitów. Głosił między innymi, że Stwórca-Bóg ST oraz Bóg-Ojciec Chrystusa NT są różnymi, walczącymi ze sobą istotami, zob. NSW, s. 688–689.

¹⁰⁰ Bazylides (II w.) – gnostyk aleksandryjski, z pochodzenia Syryjczyk, zob. NSW, s. 194.

¹⁰¹ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 110,1; por. ORYGENES, *Hom. Num.* 9,1, SCh 415, s. 228 (=ORYGENES, *Homilie o Księgach Liczb, Jozuego, Sędziów* 9,1, PSP 34/1, s. 80).

¹⁰² CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 83,7.

¹⁰³ Nawet jeśli ten argument jest częściowo zaczerpnięty z: JAN KASJAN, *Conl.* V, 24,23, SCh 42, s. 214–215 (=JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 1 (I–X), przekł. A. NOCOŃ, *ŻrMon* 28, 2002, s. 238), to ten autor nie kierował go przeciw manichejczykom.

decyzjach opisanych na Synodzie w Agde z roku 506¹⁰⁴. W zredagowanym przez siebie kazaniu, Cezary starał się wykazać wyższość Kościoła nad Synagogą, pokazując za pomocą alegorii, że ten pierwszy, wbrew historycznym danym, był starszy¹⁰⁵. Tę wyższość ukazują fragmenty z jego homilii, w których przedstawia porównawczą typologię Żyda i chrześcijanina, czyli Synagogi i Kościoła, i, jak się wydaje, jest to jego oryginalna myśl. Tak więc w *Kazaniu* 84 dwaj słudzy Abrahama, którzy nie poszli za swym panem na miejsce ofiary, stanowią dla Cezarego niewierzący naród żydowski¹⁰⁶. Synagoga jest symbolizowana przez oślicę patriarchy¹⁰⁷. Śmierć Sary i małżeństwo Izaaka z Rebeką zapowiada koniec Synagogi i zaślubiny Chrystusa z Kościołem¹⁰⁸. Te dwa narody, czyli żydowski i chrześcijański, są reprezentowane przez dwie trzody, które prowadzi Jakub. On sam jest figurą Chrystusa, a jego laska jest figurą Krzyża¹⁰⁹. Ponadto, gdy Mojżesz uchodzi z Egiptu i znajduje na pustyni żonę, to dlatego, że Chrystus miał odrzucić Synagogę, aby poślubić Ko-

¹⁰⁴ SYNOD W AGDE, c. 40 (wyd. MUNIER, CCL 148, s. 210) (=ACTA SYNODALIA, ann. 506–553, kan. 40, ŻMT 73, s. 12–13).

¹⁰⁵ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 104.

¹⁰⁶ TENŻE, *Kaz.* 84,3. Ta alegoria nie pochodzi z *Homilii* 8 do Księgi Rodzaju Orygenes, którą Cezary przyjął za swój wzór, por. ORYGENES, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia* 8, ŻMT 64; por. J. POCHWAT, *Abraham w świetle pism egzegetycznych Starego Testamentu Orygenes*, VoxP 55 (30) 2010, s. 546.

¹⁰⁷ CEZARY Z ARLES, *Kaz.* 84,3.

¹⁰⁸ TENŻE, *Kaz.* 85,5.

¹⁰⁹ TENŻE, *Kaz.* 88,6.

ściół¹¹⁰: pierwsze z dwóch uderzeń Mojżesza w skałę, by wyprowadzić z niej wodę, symbolizuje Synagogę istniejącą przed Kościołem¹¹¹.

Można mnożyć przykłady. Pewne jest, że Cezary nie troszczył się o oryginalność, gdyż modyfikował i uzupełniał swoje źródła. Zresztą wiele z jego dodatków nie pochodzi od niego – często sięga po fragmenty innych autorów. Nawet jeśli nie wszystkie z jego drugorzędnych źródeł są możliwe do zidentyfikowania, to jednak poznał i te alegorie, których teksty nie zachowały się do dzisiaj. W swojej pracy kierował się jedynie troską duszpasterską. Chciał zapewnić własnej trzodzie stałe pożywienie, dostosowane do jej potrzeb, a więc przyswajalne. Dlatego odrzucał to, co wydawało mu się zbędne lub zbyt trudne dla słuchaczy, upraszczał swoje źródła, z upodobaniem często powtarzał pewne motywy, aby mieć pewność, że wyrył je w pamięci swoich wiernych. Zebrał te źródła, aby uczyć swój lud i bronić prawowitej wiary.

II. Metody egzegetyczne

A. Cezary i tradycja egzegetyczna Ojców

Z zestawienia *Kazań* Cezarego z ich źródłami wynika, że jego egzegeza była pod silnym wpływem Orygenesusa i Augustyna, a w mniejszym stopniu była zależna od wielu innych autorów.

¹¹⁰ TENŻE, *Kaz.* 95,1. Cezary nie inspiruje się tu Orygenesem, ale raczej: QUODVULTDEUS, *Lib. prom.* I,34, SCh 101, s. 257.

¹¹¹ TENŻE, *Kaz.* 104,3.